

Prof.dr. Omer IBRAHIMAGIĆ

Jesu li Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu bili na pravoj strani

Da bismo odgovorili na pitanje postavljeno u naslovu, odnosno da bi se uopće govorilo o Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, moramo se vratiti unazad, u vrijeme autonomnog pokreta Husein-kapetana Gradaševića 1831. i 1832. godine, u kojem su se bosanski plemići prepoznali kao autentični Bošnjaci. Riječ je o vremenu poslije francuske buržoaske revolucije iz 1789. godine, u kojem nastaje proces nacionaliziranja teritorija i stvaranja nacionalnih država u Evropi. Pokret Husein-bega Gradaševića može se u potpunosti razumjeti samo ako se posmatra u tom vremenu i u tom kontekstu, a ne onako kako mu se često podmetalo i podmeće: da je rušio Halifat i islamsku državu. Ne razumjevajući ovaj autentični pokret Bošnjaka i ne pristajući da se iz tog pokreta jasnije izrazi državna ideja Bosne koja je bila "zamrznuta" dolaskom Osmanlija u Bosnu 1463. godine, Turska nije razumjela novo doba koje u Evropi nastaje poslije francuske buržoaske revolucije. To će joj se kasnije obiti o glavu, i dvadesetih godina 20. stoljeća dovesti u opasnost da skoro nestane kao država.

Ugušivanjem pokreta Husein-bega Gradaševića, koji je u sebi imao državnu ideju, u velikoj mjeri bio je uništen intelektualni ljudski potencijal među Bošnjacima. Odmazda režima protiv nosilaca ideje autonomne Bosne, na neki način produžila se sve do intervencije Omer-paše Latasa, 1850-1852. godine, koji je i vojno i politički definitivno porazio bošnjačko plemstvo

i bukvalno likvidirao desetine bošnjačkih intelektualaca, političkih prvaka i ljudi iz reda oficirskog i vojničkog staleža. Stradali su mnogi bošnjački prvaci, ljudi od moći i ugleda, koji su nosili i pronosili nacionalnu, državnu i kulturnu ideju Bošnjaka i Bosne kao jedine svoje domovine, za koju su bili spremni umrijeti. Dok se na jednoj strani nemilosrdno obračunavala sa nosiocima državne ideje Bosne, rukovodeći se svojim interesima, Turska je na drugoj strani davala državnu autonomiju kršćanskim zemljama na Balkanu - Bugarima, Vlaškoj, Srbiji. To će kasnije donijeti veliku nesreću bošnjačkom narodu, sa stačnom prijetnjom njegovog istrebljenja u Bosni.

Da bi zadržala svoje pozicije u samoj Bosni, Turska je nastojala da iz političkog života eliminiira upravo onaj autentični bošnjački element koji je u suštini skoro dva stoljeća, od Karlovačkog mira 1699., pa sve do Berlinskog kongresa 1878. godine, bio brana nadiranju kršćanske Evrope prema Bosni i potčinjavanju Bosne njenom političkom uticaju. Kao jedna od posljednjih turskih pokrajina prema zapadu, u to vrijeme Bosna je bila u vrlo teškom položaju. S općim slabljenjem Turske i njenim povlačenjem iz Evrope, bosanski, odnosno bošnjački narod ostavljen je na milost i nemilost svome kršćanskom okruženju. Krajem turske vladavine i približavanjem historijskog, odnosno vojničkog raspleta, istovremeno dolazi i do civilizacijskog raspleta na ovom prostoru. Berlinskim kongresom, 1878. godine, Turska se povlači iz Bosne i Hercegovine, zadržavajući samo formalni sultanov suverenitet na ovom prostoru. Dolaskom austrougarske uprave u Bosnu, ovaj prostor praktično, nakon 415 go-

dina života u islamskoj civilizaciji, ponovo se vraća u evropsku kršćansku civilizaciju. Za domaće bošnjačko stanovništvo sve tri konfesije i za Bosnu kao cjelinu, to je bio jedan veliki civilizacijski prelom.

Da je Turska razumjela autentične težnje Bošnjaka iz tridesetih godina 19. stoljeća, na čijoj su strani bili dosta široko i hrišćani i katoličke i pravoslavne konfesije – možda bi čitav tok kasnije državnopravne izgradnje Bosne i Hercegovine tekao slično onim procesima kakvi su se odvijali u njenom susjedstvu, prije svega u Srbiji i Crnoj Gori, koje su na Berlinskom kongresu dobile svoju državnu nezavisnost. Međutim, zbog rigoroznog gušenja svakog otpora i nerazumijevanja autentičnih političkih težnji Bošnjaka od strane centralne turske vlasti koja je, inače, bila na izdisaju – sudbina Bosne je ostala politički nedefinirana sve do sredine 20. stoljeća, do obnove bosanske državnosti 1943. godine na Prvom zasijedanju ZAVNOBIH-a i do njenog međunarodno-pravnog priznanja koncem 20. stoljeća od strane Evropske zajednice i drugih zapadnih zemalja (6. aprila 1992. godine).

Da bi se dao odgovor na pitanje postavljeno u naslovu i da bi se uopće moglo govoriti o Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, bilo je potrebno napraviti ovakvu jednu retrospektivu, vidjeti i pokazati da su Bošnjaci od izlaska Turaka iz Bosne do četrdesetih godina, dakle, do početka Drugog svjetskog rata bili pod dva režima: pod

austrougarskim – 40 godina i režimom kraljevine Jugoslavije – više od 20 godina. Pod austrougarskim režimom Katolici su bili u dominantnoj prevlasti u upravi Bosnom. Statistika iz tog vremena pokazuje da je u austrougarskoj upravi u Bosni bitno preovladavao katolički element, potom pravoslavni i jevrejski, a vrlo malo, skoro nebitno su u toj upravi bili zastupljeni i bosanski muslimani, odnosno Bošnjaci. Tendencija minimiziranja i

potiskivanja Bošnjaka, odnosno bosanskih muslimana iz javnog političkog života, iz javne uprave kasnije se nastavila i u Kraljevini SHS i kasnije Kraljevini Jugoslaviji. I u tom režimu Bošnjaci su bili zanemarljivo zastupljeni u državnoj upravi i na važnijim rukovodnim mjestima u drugim oblastima.

To se nastavilo i sa početkom Drugog svjetskog rata, kada je na ovim prostorima bio uspostavljen kvinslinški režim (NDIH), u čijem sastavu je, voljom okupatora, bila i BiH. U aktuелnoj upravi te države bio je takode zanemarljiv broj

muslimana, odnosno Bošnjaka, mada se u nekim krugovima, kad god im je to u interesu, želi pokazati i dokazati da su Bošnjaci dali opću podršku i tom ustaškom režimu i toj NDH, što ne odgovara historijskoj istini, bar kad je riječ o bošnjačkim masama.

Tako, na neki način dolazimo na postavljeno pitanje o Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu.

Mislim da se u tom dramatičnom i za Bošnjake tragičnom vremenu, u bošnjačkom narodnom korpusu mogu uočiti, ako tako mogu reći, tri političke opcije: jedna je bila – pristajanje i saradnja sa okupatorskim vlastima, druga je bila stvaranje neke autonomije Bosne pod okriljem Sila osovine, posebno Njemačke i treća je bila – uključivanje u Narodnooslobodilački pokret.

Pristalice i zagovornici svake od pomenute tri opcije polazili su od nekog svog pristupa i svog razumijevanja tadašnje situacije. Nije, dakle, bilo nikakvog jedinstva niti artikuliranog programa, jedinstvenog političkog programa, iza kojeg bi stajala većina bošnjačkog naroda. To je upravo posljedica nacionalnog nedefiniranja Bošnjaka u pomenutom periodu – od izlaska Turaka iz Bosne, preko austrougarske uprave i Kraljevine Jugoslavije do izbijanja Drugog svjetskog rata. Ističući svoju pripadnost Islamu kao ummetu, bosanski muslimani su zanemarivali dimenziju svog nacionalnog opredjeljenja, dok su istovremeno velikosrpski i velikohrvatski elementi na razne načine podsticali opredjeljivanje, "nacionaliziranje" bosanskih pravoslavaca – kao Srba, odnosno bosanskih katolika kao Hrvata. Pod takvim pritiscima, s potpuno nedefiniranim nacionalnim opredjeljenjem, bosanski muslimani dočekuju Drugi sv-

jetski rat. Nedovoljno definiranje nacionalnog društvenom biću bosanskih muslimana izazvalo je veliku konfuziju. Da bi se biološki održali, morali su se opredjeljivati za jednu od tri pomenute političke opcije – čime je praktično razbijeno njihovo političko jedinstvo. U tom prelomnom vremenu bosanski muslimani nisu imali nikakav nacionalni program niti rukovodstvo sposobno da ih objedini i da ih politički usmjeri u onom pravcu, u kojem bi ostvarili svoj nacionalni interes i definirali svoj nacionalni identitet.

Istine radi, tome je u velikoj mjeri, "pomoglo" prisustvo velikosrpske i velikohrvatske ideje i u jednom dijelu muslimanske inteligencije, a ne samo u takozvanim velikosrpskim, odnosno velikohrvatskim krugovima. Njihova historiografija je tvrdila da bosanski muslimani nemaju svoj nacionalni identitet, te da su oni u nacionalnom smislu Srbi ili Hrvati. Uz ostale vidove propagande, ta je historiografija snažno uticala na svijest istaknutih lijevo orijentiranih, ali i drugih muslimanskih intelektualaca, od kojih su se neki nacionalno izjašnjavali kao Srbi ili kao Hrvati, zavisno od uticaja Beograda ili Zagreba. U takvoj jednoj konfuznoj i nedefiniranoj situaciji bosanski muslimani ulaze u Drugi svjetski rat.

Sreća je za bosanske muslimane što su u tom mutnom vremenu imali svoje istaknute aktiviste i intelektualce orijentirane i angažovane u narodnooslobodilačkom pokretu (NOP-u). Oni su prihvatajući temeljnu ideju toga pokreta – da se stvori nova država sa političkim autonomijama, sa autonomnim državama, udruženim u novi savez koji će sačinjavati novu Jugoslaviju – prevladali u NOP-u i, na prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, zajedno sa autonom-

nim Srbima i Hrvatima, odnosno bosanskim pravoslavicima i bosanskim katolicima uspjeli "isposlovati" federalnu BiH kao ravnopravnu jedinicu u budućoj federativnoj Jugoslaviji. Zahvaljujući takvom opredjeljenju, Bošnjaci ostaju na visini onih svojih zahtjeva koje su postavili prije 100 godina sa autonomnim pokretom Husein-kapetana Gradašćevića, shavatajući Bosnu kao jedan autentični politički entitet koji ima svoj teritorijalni, državno-pravni i politički kontinuitet – od vremena srednjovjekovne Bosne, preko različitih političkih i autonomnih oblika unutar Osmanskog i Austrougarskog carstva, pa sve do ulaska u Kraljevinu Jugoslaviju. Još u toku Drugog svjetskog rata, dakle, Bosna se ponovo uspostavlja kao jedan poseban državni entitet (25.11.1943.) sa jasnom perspektivom izgradnje svoje državnosti.

Činjenica je, međutim, da postoje različita objašnjenja i tumačenja tih historijskih događaja, posebno kada je u pitanju učešće Bošnjaka u njima. Jedan broj bošnjačkih intelektualaca, koji su na određen način bili priklonjeni saradnji sa hrvatskim i srpskim kvislinškim režimima ili koji su manje više izražavali neku ideju autonomije Bosne unutar Njemačkog Rajha, drugačijim očima gledao je ukupan razvoj NOP-a i njegove rezultate na ovom prostoru. Čitav taj Pokret oni poistovjećuju sa komunizmom jer je, realno govoreći, i bio predvođen lijevo orijentisanim snagama u BiH, prije svega komunistima. Njihova greška i jeste u tome što čitav taj pokret koji je izvojevao bosansku političku autonomiju i obnovio bosansku državnost, sagledavaju isključivo kroz komunističku vizuru i kasnije posljedice komunističke ideologije, zaboravljajući da su

komunisti u tom pokretu bili relativna manjina. Među Bošnjacima u pokretu bio je vrlo tanak sloj komunista, većinu je činio građanski element i seljaštvo koje je bilo u taj pokret uključeno "samom prirodom tog pokreta", kao plinom nakon osjeke. Historijska je činjenica da je to bio svojevrsan front demokratskih, rodoljubivih i patriotskih snaga, usmjerenih protiv okupacije, a onda, razumljivo, i protiv saradnika okupatora koje su komunisti, kada su došli na vlast 1945. godine, zloupotrijebili.

Sagledavajući čitav taj pokret samo kroz komunističku vizuru, neki politički elementi u bošnjačkom narodu vidjeli su u tom pokretu samo komunizam, samo komuniste, zanemarujući patriotske i rodoljubive ideje tog pokreta, na čijoj su strani bile mase muslimana. Činjenica je da muslimani nisu prihvatili komunističku ideju kao takvu, jer je ona kao ateizam bila u suprotnosti sa islamom, već su u tom pokretu vidjeli mogućnost svog biološkog opstanka, ali i izlaska iz jednog svog potčinjenog položaja, s obzirom da je pokret propovijedao ravnopravnost među narodima. U njemu se nazirala jasnija politička perspektiva bosanskih muslimana kao zasebnog naroda i budućnost Bosne kao države.

Stoga je razumijevanje, odnosno kvalifikovanje narodnooslobodilačkog pokreta kao nečega što predstavlja novu vrstu okupacije bosanskih muslimana, nerazumijevanje tog historijskog trenutka. Mislim da taj nesporazum među Bošnjacima treba jednim naučnim pristupom i naučnom argumentacijom bolje razjasniti. U narodnooslobodilačkoj vojsci u Bosni i Hercegovini, prije svega, značajno su bili zastupljeni i bosanski muslimani koji su imali i svoje samostalne, posebne jedinice, a istovremeno su bili zastupl-

jeni i u drugim jedinicama te vojske. Ta je vojska upravo i bila u funkciji te nove vlasti koja se u Bosni uspostavljala, odnosno bosanske države koja je uspostavljena na Prvom zasijedanju ZAVNOBIH-a. Teško bi se u takvoj vojsci mogao prepoznati neko ko bi bio taj novi okupator ili ta nova okupaciona sila – kako se danas u tekstovima pojedinih autora tumači oslobođanje od okupacije, naprimjer Tuzle, Gračanice i drugih mjesta, gradova u kojima je muslimanski živjao većinski.

Međutim, takva razmišljanja ja ipak mogu razumjeti, analizirajući ih iz drugog ugla, odnosno s drugog aspekta. O čemu se radi? Poznato je, naime, da su komunisti pronosili ideju ateizma, negacije vjere, negacije boga. Dovodenje u pitanje i osporavanje islamske duhovnosti, njenog razvoja, njene prisutnosti, njenog afirmisanja među muslimanima izazivalo je razumljivo negodovanje. Muslimanski vjernici to su doživljavali kao neku vrstu ataka na njih kao vjernike i, tako da kažem, okupaciju u jednom drugom smislu, ne teritorijalnu okupaciju, nego neku vrstu duhovne okupacije. Ako bi se, tako da kažem, taj njihov kritički odnos prema novoj vlasti uzeo u obzir, dakle, samo u toj ateističkoj komponenti, a nikako u ovoj državno-pravnoj komponenti, možda bi se i moglo govoriti o nekoj vrsti okupacije. Jer, uistinu, kasnije, kako se stabilizirala nova vlast, tako se sužavala i potiskivala ona demokratska platforma i širina pokreta. Dobijala je neke nove elemente socijalističke revolucije, socijalističke države, boljševičke komunističke provenijencije itd. Na neki način, dakle, sužavao se prostor slobodnom djelovanju i slobodnoj aktivnosti, ne samo islama, nego i drugih konfesija u Bosni i Hercegovini.

Ako se čitava stvar ovako postavi, onda čitav period narodnooslobodilačkog rata u kojem su značajno učestvovali i Bošnjaci, treba razumjeti samo kao jednu od historijskih faza koju su oni prošli u svojoj hiljadugodišnjoj historiji do ponovnog obnavljanja bosanske državnosti. U toj fazi, dakle, izvršeno je uspostavljanje nove državnosti BiH i potvrđivanje njenog identiteta. U tom smislu, odnosno u toj dimenziji trebalo bi, možda, promatrati čitav ovaj vremenski period i događanja u njemu, pa i komunističku vladavinu, dakle, historijski, a to znači prolazno.

Činjenica je da se sa dolaskom nove demokratske vlasti devedesetih godina, sa izborima i rušenjem komunističkog sistema vlasti, ti događaji i ličnosti potiskuju u zaborav i tumače u iskrivljenom svjetlu, namjerno ili zbog nepoznavanja suštine NOP-a. Time se nanosi velika historijska nepravda onim Bošnjacima, bosanskim muslimanima, ljudima koji su u tom historijskom periodu davali i dali svoj doprinos uspostavljanju ili uzdizanju bosanske državnosti i potvrđivanju bošnjačkog identiteta itd. Tako se upada u jednu novu grešku koju su komunisti, dolaskom na vlast 1945. učinili, smatrajući da historija od njih počinje, potiskujući i zanemarujući dotadašnju historiju i razvoj državnosti na ovim prostorima kako BiH, tako i drugih država koje su ušle u sastav Jugoslavije, a onda i naroda, političkih naroda koji su tu državnost izgrađivali ne dozvoljavajući bosanskim muslimanima da se identificiraju kao Bošnjaci i da kao zaseban narod dobiju svoju baklju u grbu Jugoslavije, za koju se zalagao Husaga Čišić.

Imajući sve to u vidu, smatram da ne bi trebalo imena onih koji su doprinijeli uzdizanju bosanske državnosti i potvrđivanju identiteta bošnjačkog naroda potiskivati iz javnog života. Imena ličnosti, kao što su, naprimjer, narodni heroji koji su dali svoje živote za novu Bosnu i za identitet bosanskog čovjeka kao političkog čovjeka, kao političkog naroda, tako da kažem iz reda sva tri naroda, a pošto je ovdje riječ samo o bošnjačkom narodu o bosanskim muslimanima kao Bošnjacima – prije svega to potenciram – iz reda Bošnjaka, ne bi trebalo zaboravljati, a pogotovo grubo uklanjati, posebno kad je riječ o imenima škola, javnih ustanova, ulica itd.

To je atak na jedan period historije Bošnjaka koje oni ne teba da se odriču, već naprotiv, njome se potvrđuje da su oni bili njeni subjekti, a ne posmatrači.

To se odnosi i na takozvane značajne datume iz naše novije historije, to jest iz Drugog svjetskog rata, pa i na datume kojim smo obilježavali dane oslobođenja pojedinih naših gradova. Na neki način moramo sačuvati uspomene na te datume. Ako ih, prema nekim našim današnjim kriterijima, ne možemo više prihvatiti kao datume oslobođenja pojedinih mjesta (jer Bosna je za posljednjih nekoliko stotina godina bivala zaposjednuta različitim sistemima, a mnogi gradovi su u više navrata bivali oslobađani i ponovo okupirani) – ipak bi na neki način trebalo zadržati uspomenu na značajnije datume iz narodnooslobodilačkog rata koji je, to je poznato, u svojoj srži bio antifašistički rat. Drugi svjetski rat su i započele zemlje koje su bile fašističke, rasističke provenijencije. Baš zbog toga pomenute datume trebalo bi da obilježavamo i ostavimo kao uspomenu na borbu protiv fašizma.

Konačno, i ovaj rat i ova agresija koju smo imali od 1992. do 1995. godine nije bio ništa drugo – nego agresija najcrnjeg fašizma, izražena kroz četništvo i ustaštvo. Ako je i bilo vojnički poraženo 1945. godine, pokazalo se da to četništvo i ustaštvo nije bilo i idejno poraženo. Kao izraz ideologije velikosrpsrva i velikohrvatstva, čiji je cilj da se Bosna konačno potčini i učini sastavnim dijelom velikohrvatske, odnosno velikosrpske države, ustaštvo i četništvo u ovom ili onom obliku dugo će egzistirati na ovim prostorima i mi ćemo s tim oblicima fašizma još dugo vremena imati posla.

Uostalom, borba za cjelovitu i demokratsku državu Bosnu i Hercegovinu i nije ništa drugo nego borba protiv velikonacionalnih ideja država iz našeg okruženja koje žele da Bosnu pocijepaju i potčine je svojim velikodržavnim ciljevima, služeći se pri tome domaćim, bosanskim ekstremnim elementima. Upravo na toj, antifašističkoj platformi, moglo bi da se stvori i izgrađuje novo političko jedinstvo među Bošnjacima. Ovo tim prije što sada Bošnjaci imaju svoju nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu, koju u suživotu s drugim narodima treba da očuvaju kao cjelovitu i jedinstvenu. To podrazumijeva uključivanje Bosne u evropske i svjetske integracije i njeno pozitivno otvaranje kako prema istoku tako i prema zapadu. Tako će se u Bosni afirmirati ono što je ona bila i jeste u posljednjih hiljadu godina – paradigma suživota ljudi različitih kultura, različitih religija i na neki način veza između onog što danas zovemo istokom i zapadom. U tome ja danas vidim budućnost Bosne i bošnjačkog naroda, kao i hrvatskog i srpskog naroda u Bosni koji Bosnu doživljavaju kao svoju domovinu.

